

Beschermingsprogramma wederopbouw 1959-1965

In de *Beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2009* is aangekondigd dat een Beschermingsprogramma voor monumenten uit de periode 1959-1965 zal worden opgesteld. Op 18 maart heb ik een selectievoorstel ter advisering voorgelegd aan de Raad voor Cultuur. Dit advies ontving ik op 4 juli zodat ik nu het definitieve programma kan vaststellen en de aanwijzingsprocedure zoals beschreven in de Monumentenwet 1988 zal starten om de bescherming daadwerkelijk te realiseren.

De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
dr. Jet Bussemaker

Monumenten van de prille welvaartsstaat: Nederland 1959-1965

Achtergrond

De Wederopbouw van het zwaar gehavende Nederland in en na de Tweede Wereldoorlog was een prestatie van formaat. Steden en dorpen herrezen uit het puin dankzij krachtige samenwerking en een sterke centrale sturing. Aanvankelijk lag het accent vooral op het herstel van de oorlogsschade in de kernen, infrastructuur en productiecentra (landbouw en industrie) en herstel van de handel. De Amerikaanse Marshallhulp (1948-1952) gaf een belangrijke *boost* voor het herstelproces en de acceptatie van zowel schaalvergroting als een strakke regie over de bouwplanning, met een zwaar accent op industrialisatie. Het land werd fysiek opengelegd dankzij nieuwe wegen, dammen en bruggen en cultureel door de opkomst van de televisie en het beleid van cultuurspreiding en breed onderwijs. De verhoopte 'doorbraak' in het vooroorlogse stelsel van 'zuilen' op levensbeschouwelijke grondslag bleef echter uit, hoewel in de kunsten steeds meer experimenten met nieuwe vormen en middelen plaatsvonden die spotten met tradities en die een optimistisch vrijheidsideaal verbeeldden. De Cobra-beweging (1948-1951), met onder andere Karel Appel, was hiervan de voorhoede.

De bestrijding van de woningnood kwam eerst langzaam op gang, vanwege de schaarste aan materialen en financiering. Vanaf de jaren '50 werden steeds meer woningen gerealiseerd, deels dankzij systeem- en repetitiebouw. Overal in het land ontstonden 'wederopbouw wijken' met veel openbaar groen en beeldbepalende wijkvoorzieningen als kerken, scholen en winkels in zowel traditionalistische als modernistische trant, of in de juist voor deze periode zo karakteristieke 'Shake Hands' architectuur die beide aspecten in zich wilde verenigen. Architect Willem van Tijen noemde dit 'het huwelijk van baksteen en beton'. Maar vele tegenstellingen bleven, zowel in de architectuur als in de politiek.

De opeenvolgende 'rooms-rode' coalities hadden niet alleen de aanzet gegeven voor de vorming van de vroeg-naoorlogse verzorgingsstaat (invoering AOW) en de overlegeconomie (oprichting SER). Zij zorgden ook voor een nieuwe internationale oriëntatie. Enerzijds werden Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea losgemaakt van het koninkrijk en kregen Suriname en de Antillen een zelfstandige status. Anderzijds trad Nederland toe tot de trans-Atlantische NAVO en de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (later ook de EEG nu EU) en daarmee tot het West-Europees machtsblok. De handel met West-Duitsland werd hersteld, maar ten opzichte van het communistische Oostblok ontstond verwijdering, zo niet vijandigheid. De hiermee gepaard gaande Koude Oorlog vereiste een omvangrijk defensieapparaat en vele mobilisatie- en schuilvoorzieningen voor de burgerbevolking.

Eind 1958 kwam een einde aan de reeks regeringen met steeds de socialist Willem Drees in een sleutelrol. Het jaar 1958 beëindigt, achteraf gezien, tevens de eerste fase van de Wederopbouwperiode (1940-1958). Uit dit tijdvak van Herrezen Nederland wees de toenmalig Cultuurminister Ronald Plasterk in 2007 een honderdtal¹ 'topmonumenten' aan voor wettelijke bescherming, gebundeld in een boekwerk.

De nu gepresenteerde serie 'topmonumenten' uit de tweede fase van de wederopbouwperiode (1959-1965), gekenmerkt door de prille vorming van de welvaartsstaat in de schaduw van de Koude Oorlog, is te beschouwen als een vervolg op de eerste selectie. Zij herinneren stuk voor stuk aan de veelzijdige geschiedenis, cultuur, architectuur en kunst van vroeg-naoorlogs Nederland en zijn het waard om dat op lange termijn te blijven doen. De selectie is echter geen 'canon', omdat essentiële toonbeelden en mijlpalen ontbreken: hetzij omdat een bijzonder topmonument tussentijds al is beschermd (zoals de Euromast te Rotterdam), hetzij omdat de potentiële topmonumenten voortijdig zijn afgebroken dan wel aangetast. Dit verlies geldt met name voor kerkgebouwen, destijds de voornaamste markeringspunten in de wederopbouw wijken. Deze behoorden zowel tot de traditionalistisch georiënteerde 'Bossche School' als de modernistische stromingen, die vaak de toepassing van gewapend beton openlijk toonden en vooruitstrevende kunstenaars inschakelden. Het verdwenen erfgoed

¹ Drie van de honderd geselecteerde bouwwerken vielen tijdens de aanwijzingsprocedure uiteindelijk om diverse redenen af. Het betreft: de Ertskranen in Vlaardingen, de Roeivereniging De Hoop in Amsterdam en de Turmac-fabriek in Zevenaar.

van de Wederopbouw bestaat nog slechts in foto's en persoonlijke herinneringen. Van het resterende erfgoed is nu een zeer gelimiteerde selectie gemaakt voor rijksbescherming, maar ook de niet-geselecteerde werken en wijken verdienen aandacht en enige vorm van continuïteit.

Cultuurhistorische context 1959-1965

Na jaren van soberheid en schaarste begon in 1959 de uitbouw van de welvaartsstaat in Nederland. Dat kon dankzij een nieuw regeringsbeleid en de vondst van de aardgasbel bij Slochteren. De aardgasbaten gaven de rijksoverheid, naast de belastinginkomsten, het financiële fundament voor de invoering van nieuwe sociale voorzieningen. De staat nam steeds meer algemene zorgtaken op zich, waardoor ook het ambtenarenapparaat toenam en een kolossale accommodatie-opgave ontstond naar kwaliteit, kwantiteit, complexiteit en variëteit. Het ging niet alleen om de huisvesting der bestuursdiensten van het rijk, maar ook om die van de PTT, universiteiten en hogescholen en nog andere instellingen. Ook provincies en gemeenten breidden hun voorzieningen uit. Daarentegen verliep de bestrijding van de woningnood langzaam, hoewel in 1962 de één-miljoenste naoorlogse woning werd opgeleverd. Niettemin werden de steden fors uitgebreid met planmatig aangelegde wijken voor de explosief snel groeiende bevolking.

De regeringsverklaring van het christelijk-liberale kabinet-De Quay kan bij terugblik gelezen worden als een blauwdruk voor de vele veranderingen die zich in de jaren zestig zouden voltrekken op het gebied van materiële welvaart, geestelijk welzijn en menselijke ontplooiing, al bleef de verzuiling nog bestaan. De regering gaf steun voor maatschappelijk en economisch zwakkeren, voor wetenschap en techniek, voor cultuur en onderwijs op verschillende niveaus, voor regionale en landelijke infrastructuur, voor defensie, industrie en agrarische bedrijven.

De geleide loonpolitiek werd losgelaten, de lonen stegen en daarmee ook de consumptieve bestedingen. Luxeartikelen als wasmachines en personenauto's – zoals de Daf – kwamen binnen het economisch bereik van arbeidersgezinnen, die na 1961 op afbetaling mochten kopen. Een periode van hoogconjunctuur brak aan, die een extra impuls gaf aan de idealen van een maakbare leefomgeving en een maakbare samenleving.

In 1959 kwam in Otterlo een einde aan de internationale congressen van de moderne architectuur (CIAM), die vanaf 1928 zo sterk de nadruk hadden gelegd op radicale vernieuwing en een functionele benadering van de ontwerp-opgave. Terwijl dit gedachtegoed werd overgenomen door de ambtelijke diensten, propageerde een vooruitstrevende architect als Aldo van Eyck een humanistisch geïnspireerde architectuur en stedenbouw. Dat deed hij met zijn 'verhaal van een andere gedachte' in het tijdschrift *Forum* en zijn structuralistische Burgerweeshuis te Amsterdam (1958-1960) en zijn – inmiddels al weer grotendeels verdwenen – speelplaatsen voor kinderen. In alles zocht hij de menselijke maat en onderlinge samenhang, tussen open en gesloten, binnen en buiten, oud en nieuw.

Op grote schaal werd ingegrepen in de historische binnensteden en agrarische gebieden om de moderne tijd van autoverkeer en hoogbouw ruim baan te geven. Tegen deze radicale modernisering kwam echter ook protest, vooral na 1961, toen – eindelijk – de Monumentenwet van kracht was geworden en er steeds meer aandacht kwam voor de negatieve effecten voor het milieu en de cultuur-historische identiteit. Bouwen voor de toekomst moest samen kunnen gaan met monumentenzorg: wederopbouw omvatte zowel herstel als nieuwbouw. Inmiddels is al weer een halve eeuw verstreken en is de nieuwbouw van toen toe aan een beoordeling vanuit erfgoed-oogpunt. Op basis van acht thema's en de twee hoofdcriteria zijn negentig vooraanstaande monumenten uit de tweede fase van de wederopbouw geselecteerd voor bescherming. Deze thema's vallen grotendeels samen met die van de eerste selectie, maar nu zijn techniek en verkeer onder één noemer, infrastructuur, gebracht en is productie bij economie ingevoegd.

Onderdak

De woningnood bleef lange tijd 'volksvijand nr. 1', mede door de snelle bevolkingstoename. Velen hadden tijdens de oorlog het dak boven het hoofd verloren en moesten 'inwonen' bij ouders of onbekenden. Nieuwe woonwensen ten aanzien van comfort leidden tot forse 'krot-opruiming', maar vervangende woonruimte liet op zich wachten. Door middel van duplexwoningen, systeem-bouw, normalisatie, premies, subsidies en andere middelen werd getracht om het ontwerpen bouwproces te versnellen, waardoor de woningbouwproductie geleidelijk steeg. De Sloterhof te Amsterdam-Slotervaart, gebouwd met het prefabricage-systeem Nemavo-Airey, heeft een grote typologische variatie (atelier- en portieketagewoningen, maisonnettes en een torenflat). Het accent lag vooral op de bouw van gezinswoningen voor de arbeiders en de middenklasse: in rijtjes, gestapeld, geschakeld en, zeer incidenteel, vrijstaand. Al even incidenteel werd voor andere bewonersgroepen gebouwd, zoals bejaarden, wezen, alleenstaanden en studenten. Bijzonder is in dat verband de studentenhuisvesting op de campus van de nieuwe Technische Hogeschool Twenthe te Drienerlo, met onder meer een reeks tweelaagse patiowoningen rondom een halfopen binnenhof. Architect was Herman Haan, die als eerste in Nederland belangstelling vroeg voor de Afrikaanse woonculturen en die een nieuwe naoorlogse architectengeneratie vertegenwoordigde, onder wie Aldo van Eyck, Piet Blom en Joop van Stigt, met kritiek op het eenzijdige functionalisme van de CIAM-beweging. Nog jonger was Abe Bonnema, die in Hardegaryp zijn eigen woonhuis met kantoor ontwierp in staal, baksteen en redwood. Als definitief doorgebroken architect kreeg Gerrit Rietveld vele opdrachten voor vrijstaande woonhuizen en deze zijn parels van de naoorlogse architectuur door hun puurheid en ruimtelijkheid.

Verzorgingsstaat

De opeenvolgende 'rooms-rode' regeringen hadden de grondslag gelegd voor de vroeg-naoorlogse verzorgingsstaat, waarbij de overheid forse taken op zich nam

voor de verzorging van sociale zekerheid, openbare gezondheidszorg, onderwijs, naast de aloude taken van de militaire en fysieke landsverdediging. Ook bemoeide de overheid zich met voorzieningen voor cultuur, media, sport en energie. Voor de burgers werden, behalve voor hun welzijn, ook maatregelen genomen om hun welvaart te verhogen. De bijbehorende groei van het overheidsapparaat, aanvankelijk ondergebracht in tijdelijke behuizingen, bracht, afgezien van de al lopende herstelopgaven, een ongekeerde stroom nieuwbouwprojecten op gang voor de drie bestuurslagen, die 'binnen'- en 'buitendiensten' omvatten en een zeer breed scala aan bouwtypen. Zo werden 'rijks-' en 'stadskantoren' als nieuwe bouwtypen ingevoerd voor de huisvesting van de ambtenaren, terwijl de historische panden in gebruik bleven als representatieve ontvangst- en trouwlocaties.

Soms werden beide functies in één nieuw stadhuis verenigd, zoals in Hengelo en Velsen. Met hun markante klokkentorens symboliseerden zij tevens de herrijzenis van deze industriesteden na de zware oorlogsschade. Het omvangrijke, rijk met kunst 'aangeklede' rijkskantorengebouw in het eveneens beschadigde Bezuidenhout te Den Haag was bestemd voor twee verschillende departementen: de Luchtmacht en de Landbouw en Visserij. De drie parallelle vleugels hadden elk een typerende benaming voor het staatsgezag en de wederopbouw: Vertrouwen, Eendracht en Volharding. Deze thema's werden, evenals de betreffende rijkstaken, tot uitdrukking gebracht door de vele kunstwerken (waaronder plafondschilderingen van M.C. Escher) die zijn toegepast. Dit gebeurde in het kader van de al in 1951 ingevoerde percentageregeling, waarbij 1,5% van de bouwsom voor nieuwbouw, aankoop of verbouw van 'belangrijke, representatieve gebouwen' besteed diende te worden aan de toepassing van beeldende kunst. De Rijksbouwmeester had bij de toekenning een belangrijke regierol en de nieuwe functionaris J.J.M. Vegter (sinds mei 1958) breidde de regeling voor de 'decoratieve aankleding' in 1963 nog uit voor scholen. De Amerikaanse ambassade in het historisch hart van Den Haag ontlokte indertijd veel kritiek vanwege de niet in die omgeving passend geachte modernistische vormgeving en het betrekkelijk gesloten karakter, maar wordt tegenwoordig meer gewaardeerd als een typisch toonbeeld van de wederopbouw. Dat is eveneens het geval voor het Paleis van Justitie te Arnhem.

Buiten de zich herstellende binnenstad van Arnhem kwam, op particuliere grondslag, een bijzonder complex voor de revalidatie van kinderen tot stand: het Bio-Vacantieoord. De Bioscoopbonden hadden via collectes bij filmvoorstellingen hiervoor geld opgehaald. Op dat moment was de rol van de televisie voor inzamelingsacties nog niet zo groot, maar dat veranderde snel door de legendarische uitzending van Mies Bouwman voor de actie 'Open Het Dorp' in 1962. De opkomst van de televisie zorgde in het algemeen al voor een grote culturele verandering, maar voor de politiek en de mediawereld in het bijzonder, door de spanning tussen (semi-)publieke en commerciële belangen en omdat het bereik bij de bevolking en over de landsgrenzen heen steeds groter werd. Tekenend hiervoor is de oprichting van de televisieafdeling bij de al bestaande Wereldomroep en het hiervoor ontworpen gebouw in Hilversum.

Economie

De oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1958 bracht grote stromen van im- en export op gang. De productiviteit van Nederland, die mede dankzij de Marshallhulp al lang het vooroorlogse peil voorbij was gestreefd, werd nog extra gestimuleerd door subsidies, met name voor de landbouw en de visserij. Omvangrijke programma's voor inpoldering (in de IJsselmeer) en ruilverkaveling (in het zich van de Ramp herstellende Zeeland en het grote rivierengebied) creëerden gerationaliseerde landbouwgronden, geschikt voor gemechaniseerde bewerking. Ook de tientallen nieuwe boerderijen waren hierop ingericht. Al deze bedrijven moesten ervoor zorgen dat er nooit meer een voedseltekort zou ontstaan. Industrialisatie was het parool. Daarvoor was op grote schaal brandstof nodig. Aanvankelijk bestond die uit aardolie – deels gewonnen uit eigen bodem, deels geïmporteerd en verwerkt in grote raffinaderijen bij Pernis – en uit steenkool uit de Limburgse en buitenlandse mijnen, die via grote centrales gas en stroom leverde aan bedrijven en individuele huishoudens. Het grote belang van steenkool en de handel hierin komt tot uitdrukking in het SHV-kantoor te Utrecht. Dit is een goede exponent van de naoorlogse 'Shake Hands-architectuur', waarbij het gebruik van gewapend beton en grote glasvlakken wordt gecombineerd met meer traditionele materialen, in dit geval natuursteen.

Het al voor de oorlog in gang gezette proces van *cityvorming* ging bij de wederopbouw in hoog tempo verder en manifesteerde zich in nadrukkelijk moderne winkels, warenhuizen en kantoren met grote glasvlakken, die zich tussen – en ook ten koste van – de historische woonhuizen van de binnensteden nestelden of aan de rand van de kernen, zoals het kantoor voor Schrale's beton te Zwolle. Door de latere dynamiek zijn diverse representanten uit deze tweede fase van de wederopbouw ofwel ingrijpend verbouwd ofwel door een nieuwer bouwwerk vervangen. Een bijzonder voorbeeld van de 'Amerikanisering' in de bedrijvenbouw dat nog wel functioneert, is het door Hugh Maaskant ontworpen complex van Johnson Wax in Mijdrecht, waarvan het boemerang-vormige kantoor de meeste aandacht trekt.

Infrastructuur

Direct na de oorlog en de Watersnoodramp (1953) had het herstel van de beschadigde infrastructuur de hoogste prioriteit. In 1958 legden de Deltawet, de derde aanvulling van het Rijkswegenplan en het kanalisatieplan voor de Neder-Rijn de basis voor een indrukwekkende reeks civieltechnische projecten om het land tegen het water te beschermen en open te leggen voor het verkeer. Nederland werd een autoland maar ook het spoor- en luchtverkeer, de zee- en binnenvaart en de telecommunicatie brachten spectaculaire vernieuwingen met zich mee.

Dankzij de verdere mechanisering van het bouwproces en de inzet van 'het elektronisch rekenwonder ZEBRA van de Technische Hogeschool te Delft' voor de sterkteberekeningen konden in korte tijd kolossale verkeersbruggen van voorgespannen beton en staal worden gebouwd, evenals stormvloedkeringen. De

plastisch vormgegeven vizierstuwen in de Lek dienden voor de regulering van het waterpeil en de waterkwaliteit. Alle hadden ingebouwde vistrappen en die bij Hagestein bovendien een waterkrachtcentrale.

In laag Nederland en bij de nieuwe IJsselmeerpolders werden nieuwe gemalen gebouwd om de lozingscapaciteit te verhogen en zo intensievere landbouw en bewoning mogelijk te maken. Voor de groeiende behoefte aan betrouwbaar drinkwater, vooral in het buitengebied, werden nieuwe productiebedrijven en watertorens gerealiseerd. Hierbij is de toepassing van gewapend beton effectief en expressief ingezet voor de utilitaire architectuur. Dit geldt eveneens voor de televisietorens, die nodig waren om via straalverbindingen de signalen door te geven voor een landelijk netwerk en de aansluiting op het Eurovisienetwerk. De snelle bouw van de betonnen schachten, mogelijk dankzij de continu gebruikte glijbekisting, en de hoge stalen vakwerkantennes brachten – samen met de televisietoestellen zelf – in één klap de moderne wereld binnen in het voordien nog sterk geïsoleerde platteland.

Verzuiling

Kenmerkend voor de Nederlandse samenleving is het naast elkaar bestaan van verschillende geloofsgemeenschappen. Met inbegrip van de niet-geloofsgebonden socialisten vertegenwoordigden al deze gemeenschappen duidelijk herkenbare 'zuilen' die zich in talloze eigen organisaties en daarbij horende gebouwen manifesteerden: van krant tot kerk, van omroep- tot sportvereniging, van school tot ziekenhuis en zelfs universiteiten. Vergeefs was gepoogd om na de bevrijding een 'doorbraak' in dit verzuilde stelsel te bereiken.

Tijdens de oorlog waren met name bij het bevrijdingsoffensief vele kerken beschadigd of geheel verdwenen. De wederopbouw daarvan was kostbaar en ondanks overheidssubsidies kostte het de – toch al berooide – gemeenschappen veel tijd om hiervoor de nodige gelden bijeen te sparen. Daarom zijn juist in de tweede fase van de wederopbouwperiode vele kerkgebouwen tot stand gebracht. Stedenbouwkundig werden de kerken zorgvuldig in de nieuwe uitbreidingswijken ingepast. In de overwegend katholieke zuidelijke regio stond het model van de 'parochiewijk' voorop. Hierbij kreeg de kerk een prominente positie midden in de wijk toebedeeld, als belangrijkste baken. De wijkgrootte was afgestemd op de gemiddelde omvang van een parochie. Elders werd het concept van de 'wijkgedachte' gehanteerd. Dit betrof grotere wijken met verschillende buurtvoorzieningen. De dominante positie van één kerk was met opzet vermeden; daarentegen was plaats ingeruimd voor meerdere kerkgebouwen van verschillende denominaties, die voor hun wijkfunctie vaak waren toegerust met extra zalen en die soms voorzien waren van een vrijstaande klokkentoren. In architectonisch opzicht werden hierdoor de scherpe verschillen tussen Protestantse en Katholieke kerkgebouwen allengs kleiner. Er werd volop geëxperimenteerd met nieuwe vormen en een nieuwe kerkinrichting voor een op grotere participatie gerichte liturgie.

Voor alle partijen had de plastisch vormgegeven wederopbouwkapel te Ronchamp van Le Corbusier (1950-1955) een enorme aantrekkingskracht. Bij

Protestantse kerken was het niet langer taboe om beeldende kunst toe te passen en bij de Katholieke kerkgebouwen gold dat voor de zichtbaarheid van gewapend beton. Bovendien vond daar na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) een ruimtelijke en culturele revolutie plaats doordat de mis voortaan met het gezicht naar het volk werd opgedragen in de eigen landstaal. Ondanks al deze vernieuwingen in de kerkelijke architectuur, leidden andere maatschappelijke en culturele veranderingen in de loop van de jaren zestig tot een grote ontkerkelijking, waardoor inmiddels vele (wederopbouw)kerken en -kloosters zijn gesloopt of voor andere functies ingericht.

Vorming

Goede scholing achtte de regering essentieel om Nederland tot een welvarende industriestaat om te kunnen vormen en, ondanks de verzuiling, goede gemeenschapszin aan te kweken op basis van breed verspreide kennis. Nadat aanvankelijk overal (openbare) noodscholen waren gebouwd om de eerste naoorlogse generatie les te kunnen geven, werd in juni 1959 een nieuw Bouwbesluit voor het Lager Onderwijs van kracht. Dit hield een strakke regie in voor de maatvoering bij de nieuwbouw en voor verlichting, verwarming en meubilering van zowel oude als nieuwe scholen. Voortaan werden kolenkachels en vaste schoolbanken geweerd; oliestook en los meubilair kwam hiervoor in de plaats. Om de bouwkosten te beperken werd serie- en montagebouw bevorderd. Wel werden vele scholen voorzien van monumentale wandkunst en een uitgesproken kleurtoepassing. Zo mogelijk hadden zij ook gymnastieklokalen en schooltuinen. In de tweede fase van de wederopbouw werd vooral geïnvesteerd in confessionele scholen en in instellingen voor voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs. Hierbij speelden geografische spreiding en verhoging van het technisch kennispeil ook een belangrijke rol. Zo kreeg Arnhem buiten de verwoeste binnenstad een glazen Academie voor Beeldende Kunsten van de hand van Gerrit Rietveld en Maastricht een 'contextueel' Conservatorium in de oude binnenstad aan de Jeker naar ontwerp van Piet Dingemans. In Twente (met machinefabriek Stork) en in Eindhoven (met Philips' licht- en elektrische apparatenfabriek) werden twee geheel nieuwe Technische Hogescholen gesticht. Bij beide werd het idee van een 'campus'-model toegepast, waarbij de verschillende faculteitsgebouwen in een ruim en groen opgezette stedenbouwkundige structuur buiten de kernen werden bijeengebracht. De eerste met en de tweede zonder studentenhuisvesting. De enige vooroorlogse Technische Hogeschool (TH) te Delft, kreeg eveneens een forse nieuwbouw-campus en wel in de Wippolder, zuidelijk van de stadskern. In Tilburg werd de Katholieke Economische Hogeschool in 1963 omgevormd tot een bredere Katholieke Hogeschool met meerdere faculteiten. Hiervoor ontwierp de Brabantse architect Jos Bedaux het nieuwe hoofdgebouw. De ingetogen architectuur hiervan contrasteert sterk met de korte tijd later voor de TH Delft gebouwde Aula van Jo van den Broek en Jaap Bakema, die vanwege de plastische vormtaal en de ongepolijste betontoepassing als een schoolvoorbeeld van 'brutalisme' geldt.

Voor een populariserende vorm van techniek-educatie bouwde Philips naar aanleiding van zijn 75-jarig bestaan het markante Evoluon als een permanente expositieruimte voor een breed publiek. Dit betonnen bouwwerk met schaaldak op forse pylonen kreeg de bijnaam 'vliegende schotel' en was voor vele generaties een belangrijke schakel in de algemene, toekomstgerichte vorming.

Vrije tijd en Cultuur

Eind 1960 werd de vrije zaterdag ingevoerd in het bedrijfsleven en de dienstensector (behalve in het onderwijs). Werknemers kregen *en masse* meer vrije tijd voor sportieve of passieve ontspanning en cultuur. Hierop werd ingespeeld door de aanleg van stadsparken, tentoonstellings- en recreatieterreinen en de bouw van clubhuizen, overdekte sporthallen en zwembaden, naast sportvoorzieningen in de open lucht of in scholen en universiteiten. Deze werden deels gefinancierd met gemeenschapsgeld en deels vanuit particuliere fondsen. Typerend voor de grote opmars van de massale vrijetijdsbesteding, mobiliteit en toerisme en de facilitering daarvan is het nieuwe hoofdkantoor voor de ANWB te Den Haag. Tijdelijke attracties voor een 'dagje uit' leverden soms blijvende gebouwen op – zoals de Euromast (reeds beschermd) bij de Floriade van 1960 in het Park te Rotterdam. Omdat meer mensen zich een eigen (volks)tuin konden veroorloven, werd ook meer aan concrete voorlichting gedaan voor tuinaanleg en vegetatiekeuze. Dat is zichtbaar aan de uitbreiding van de tuinen van kwekerij Moerheim bij Dedemsvaart. Voor beurzen, manifestaties en congressen werd het RAI-complex te Amsterdam gebouwd als permanente accommodatie en als teken van groeiende welvaart. De nieuwe hotels hadden eveneens congressalen en recreatieruimten.

Ter bevordering van het geestelijk welzijn en een vermindering van sociaal-culturele ongelijkheden tussen en binnen bepaalde bevolkingsgroepen ondernam de regering een politiek van cultuurspreiding. Hierdoor konden, behalve de vier grote steden, ook middelgrote steden en kleinere steden beschikken over een schouwburg, een bioscoop en een bibliotheek. Bestaande musea werden uitgebreid met een nieuwe vleugel of er kwam een nieuwe expositieruimte, veelal bestemd voor eigentijdse kunst.

Herdenking

Na de oorlog werd de nieuwe vrijheid dankbaar omarmd. De slachtoffers werden echter niet vergeten. Overal in het land werden oorlogsmonumenten opgericht om hen te gedenken. Ook werden erevelden aangelegd als blijvende rustplaats voor de tienduizenden gesneuvelde militairen van het vaderland en van de geallieerde bevrijdingstroepen. Zo is in 1960 de Amerikaanse Militaire Begraafplaats bij het Limburgse Margraten in gebruik genomen. In hetzelfde jaar werd in het oude gebouw van de Tweede Kamer aan het Binnenhof te Den Haag een schrijn geplaatst naar ontwerp van Aldo van Eyck met de namen van 17.500 Nederlandse gevallen in een boekvormige erelijst. Elke dag wordt een bladzij

omgeslagen nadat de daarop vermelde namen ter herdenking zijn opgelezen. Dat is eveneens het geval in de Tilburgse herdenkingskapel 'Onze Lieve Vrouwe ter Nood', waar het herinneringsboek 300 namen van in de oorlog omgekomen plaatsgenoten telt.

Tegelijkertijd waren er aanvullende voorzieningen nodig voor de overledenen in vrede, omdat de vooroorlogse begraafplaatsen voor nieuwe graven onvoldoende ruimte boden of wegens stads- en dorpsuitbreidingen gesloten moesten worden. Sinds 1955 is het cremeren gelegaliseerd, waarna diverse crematoria zijn gebouwd, zoals bij Groningen. Een begraafplaats met aula was typologisch geen nieuwe opgave, maar wel valt op dat gemeenten en particuliere (niet-kerkelijke) organisaties belangrijke opdrachtgevers werden. Ontwerpers als Wim Dudok en Wim Boer zorgden voor groene rustplaatsen met rechtlijnige padenstructuur. Zij symboliseren indirect de nieuwe geest in de verzorging 'van de wieg tot het graf' die eigen was aan Nederland als prille welvaartsstaat.

Vervolgopgave

De Wederopbouwperiode heeft wel een duidelijk begin, mei 1940, maar een minder scherp af te bakenen einde. Beleidsmatig is dit gesteld op 1965, samenvallend met de oprichting van het eerste Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en dat van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Hierdoor werd 'de zorg voor de bevordering van de doelmatige verdeling van woongelegenheden over de bevolking' voortaan ondergebracht bij het eerstgenoemde ministerie. Het andere was juist bedoeld om collectieve voorzieningen voor welzijn te scheppen, zoals sporthallen, club- en buurthuizen. Deze namen ten dele de sociaal-cultureel vormende taken over van de kerken. 'Ontzuiling' en secularisatie traden in. Na alle jaren van hard werken en loonmatiging werd nadrukkelijker gezocht naar individuele ontplooiing en individuele welvaart. Vertrouwde tradities en autoriteiten kwamen onder druk. 1966 en 1968 waren jaren van protest en grote culturele veranderingen. Meest ingrijpend was wellicht de invoering van de Mammoetwet, waardoor nieuwe schooltypen en onderwijsprogramma's ontstonden. De schaalvergroting die hierbij optrad, deed zich ook op andere terreinen voor, met name bij de woningbouw, zoals de Bijlmermeer en 'groeikernen' als Purmerend, Zoetermeer, Spijkenisse en Nieuwegein laten zien. Had de Wederopbouw al een destijds ongekend hoog aantal nieuwe bouwwerken tot stand gebracht, in de periode na 1965 zijn de aantallen opnieuw een veelvoud van alles wat tevoren was gebouwd. En ook hiervan is inmiddels alweer veel verdwenen of verbouwd door verschillende vernieuwingsgolven. Niettemin wacht nog een enorm areaal aan recent erfgoed op inventarisatie, waardering en selectie. Een plan van aanpak is hiervoor in voorbereiding. Als onderdeel van de Modernisering van de Monumentenzorg (MOMO, 2009) is het tevens van groot belang om aansluiting te zoeken bij de grote opgaven van vandaag: herbestemming en inspelen op duurzaamheid en klimaatverandering.

Toelichting

Selectieproces en criteria bouwwerken wederopbouw 1959-1965

Algemeen

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) verricht sinds 2001 onderzoek naar de wederopbouwperiode 1940-1965. Deze periode is in twee delen opgeknipt: een 1e tranche voor de jaren 1940 tot en met 1958, en een 2e tranche die nu aan snee is voor de jaren 1959-1965. Met de selectie en voordracht van een 2e groep rijksmonumenten is dit selectieprogramma bijna afgerond. De 1^e tranche telde 97 objecten; de tweede selectie bevat 90 nieuwe monumenten die vanaf eind 2013 worden voorgedragen voor rijksbescherming. Dit Beschermingsprogramma beoogt de aandacht en waardering voor deze bijzondere en waardevolle architectuur (en complexen) en groenaanleg uit de periode '59-'65 te vergroten door een reeks bouwwerken te beschermen die het bijzondere karakter van deze tijd benadrukken en in beeld brengen. De selectie geeft tevens een maatstaf voor de cultuurhistorische waardering van het erfgoed uit deze periode dat niet direct beschermd is, maar waarmee zeker ook met respect dient te worden omgegaan.

De Rijksdienst heeft na een uitgebreid proces van inventariseren, waarderen en selecteren een evenwichtige lijst van een honderdtal meest kenmerkende bouwwerken uit de jaren tussen 1959 en 1965 opgesteld. Een interne werkgroep van RCE-medewerkers heeft op basis van literatuuronderzoek en eigen kennis een globale schifting, een voorselectie, gemaakt.

Verder is er een vergelijking gemaakt, waarbij objecten per inhoudelijk thema naast elkaar zijn gelegd en uiteindelijk 'de beste' is gekozen. De lijst is bovendien tot stand gekomen dankzij de uitgebreide inbreng van het erfgoedveld, gemeentes, partners en experts. Uiteraard is gebruik gemaakt van het dertigtal categoriale studies, die voor diverse categorieën al sinds 2001 door de RCE (Projectteam Wederopbouw) waren opgesteld.

De negentig monumenten van de wederopbouwjaren 1959-1965 op Nederlands grondgebied zijn niet zomaar gekozen. Het zijn toonbeelden van architectuur en stedenbouw, die voldoen aan heldere en strenge criteria. Het is een nationale top. Daarmee is niet gezegd dat niet-geselecteerde bouwwerken géén cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Integendeel, lokale overheden zouden in de slipstream van deze toppers juist op regionaal en lokaal niveau hun eigen selecties kunnen maken (voor zover dat zij dat al niet gedaan hebben). De topmonumenten weerspiegelen een land in ontwikkeling; ze tonen een bijzonder tijdperk. De eerste contouren van een consumptiemaatschappij, van een jonge welvaartsstaat, tekenden zich af. Inmiddels was de ergste oorlogsschade hersteld, de schaarste aan materialen en financiën voorbij en de leniging van de woningnood al goed op gang. Nederland was herrezen.

Beleidsmatig kader

De Rijksdienst heeft de afgelopen tien jaar inventariserend en waarderend onderzoek verricht naar kenmerkende categorieën van gebouwen uit de weder-

opbouwperiode, zoals raadhuizen, schouwburgen, spoorwegstations en kerken. Naast de RCE/ NAI-publicatie 'Toonbeelden van de Wederopbouw' (2002), verscheen een dertigtal categoriale studies en reisde in de jaren 2003-2007 de RCE-tentoonstelling 'Lelijk is geen argument' door Nederland. In 2007 heeft minister Plasterk, de toenmalige minister van Cultuur, aangegeven honderd evidente mijlpalen uit de periode 1940-1958 te willen aanwijzen. Dit beleid werd vastgelegd in de destijds vigerende *Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007*, die per 1 juli in werking trad en waarin 1958 het eindjaar voor selectie moest zijn, gezien de vijftigjarengrens die de Monumentenwet 1988 voorschreef; dit hoewel de wederopbouw in cultuur- en architectuurhistorisch opzicht tot ver in de jaren '60 doorliep. De Rijksdienst heeft vervolgens een selectie gemaakt.

De bekendmaking van de 'Top 100' (gebundeld in de begeleidende publicatie 'Monumenten van Herrezen Nederland') op 15 oktober 2007 door minister Plasterk, was publicitair een groot succes en heeft geleid tot een aanzienlijke vergroting van de waardering en het draagvlak voor de naoorlogse periode bij zowel eigenaren als breder publiek. Bovendien kreeg de landelijke aandacht navolging in het monumentenbeleid van diverse gemeentes, zoals Groningen en Amsterdam, en van onder andere de provincie Drenthe.

Sinds 1 januari 2009 is een nieuwe Beleidsregel in werking getreden: de *Beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2009*.² Deze Beleidsregel vormt een basis voor een vervolg op de eerste 'Top 100', want volgens deze Beleidsregel dienen de nieuw aan te wijzen monumenten uit de periode 1959-1965 opgenomen te worden in een aanwijzingsprogramma. Daarmee is Wederopbouw een van de drie aangekondigde aanwijzingsprogramma's, naast de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het Beschermingsprogramma Archeologie. Een tweede beleidskader voor het Aanwijzingsprogramma '59-'65 vormt het gedachtegoed uit de *Momo-beleidsbrief*. Daarin is sprake van een zogenoemde 'beperkte toplijst' als het gaat om de aanwijzing van nieuwe rijksmonumenten. Bij de afronding van de periode '59-'65 is dus opnieuw sprake van een beperkte hoeveelheid nieuwe rijksmonumenten. Met het moderniseren van de monumentenzorg is de nadruk meer komen te liggen bij het meewegen en borgen van de cultuurhistorische waarde in de ruimtelijke ordening. De vijftigjarengrens uit de Monumentenwet 1988 is komen te vervallen.

Dat voor de kortere periode '59-'65 net zoveel bouwwerken zijn gekozen als in de 1e tranche, die meer jaren tellen, komt doordat er in deze jaren meer en van een grotere materiële rijkdom is gebouwd. Ook de gebouwen uit de jaren 1963, 1964 en 1965 doen nu al mee, want sinds 1 januari 2012 hoeft een monument niet meer minimaal vijftig jaar oud te zijn om beschermd monument te kunnen worden. Tevens oriënteert de RCE zich op een Post '65-programma.

² De *Beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2009* is inmiddels geëxpireerd en vervangen door de *Beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2013* (Staatscourant, 26 februari 2013, nr. 5217). In materiële zin is deze beleidsregel nagenoeg vergelijkbaar met de vorige.

Bij de selectie telde het jaar waarin het bouwwerk is opgeleverd. In enkele gevallen is de grens van 1965 gepasseerd, maar alleen dan als sprake is van hoge iconwaarde en de bouw eerder startte en werd afgerond in 1966.

Integrale aanpak

Daarnaast is het relevant te noemen dat het erfgoed van de wederopbouw een belangrijk onderdeel is van de beleidsvisie *Koersen op karakter: Naar een visie erfgoed en ruimte* uit 2011. Het Rijk heeft voor ogen dat de ruimtelijke en bouwkundige ontwikkeling uit de periode 1940-1965 in de inrichting van Nederland herkenbaar aanwezig blijft. Daarom zijn dertig wederopbouwgebieden uit deze periode uitgekozen die van nationaal belang zijn. Het proces van selecteren en waarderen van het honderdtal bouwwerken loopt niet alleen parallel aan dat van de bovengenoemde dertig gebieden, het loopt ook gelijk op met het project van naoorlogse wandkunst door de RCE. Architectuur, stedenbouw en kunst uit de wederopbouwtijd worden op deze manier integraal benaderd. Deze drietrapsraket van 'gebied-gebouw-kunst' krijgt verder vorm tijdens diverse manifestaties in de zogenoemde Week van de Wederopbouw, die de Rijksdienst in september 2013 heeft georganiseerd.

Selectiecriteria

Net als de 1e tranche (1940-1958) is ook de 2e tranche (1959-1965) geselecteerd op basis van hoge eisen aan de monumentale waarde; het moet van topniveau zijn. In de Beleidsregel staat het als volgt beschreven:

artikel 6, a. het desbetreffende monument is een evidente mijlpaal in de ontwikkeling van de architectuur, stedenbouw, landinrichting, bouwtechniek of ruimtegebonden kunst in Nederland, wat onder meer blijkt uit een vooraanstaande positie en duiding in de nationale en internationale vakliteratuur, of b. het desbetreffende monument is een essentieel toonbeeld van de cultuurhistorische of sociaalhistorische ontwikkelingen van de wederopbouwperiode in Nederland.

En aanvullend in artikel 7: *Bij de aanwijzing van een monument als beschermd monument houdt de minister rekening met de mate waarin het monument: a. een positief behoudsperspectief heeft, zowel technisch als functioneel, en b. een positieve invloed heeft op de kwaliteit van de ruimtelijke omgeving (...).*" Hiernaast gelden de criteria gaaf en zeldzaam.

Er is een indeling gemaakt aan de hand van bepaalde thema's, waaronder Economie, Vorming en Verzuiling. In de 1e tranche waren er tien thema's, in de 2e tranche zijn kleine wijzigingen toegepast die beter aansluiten bij die periode; nu resteren er acht. Het thema Productie is gevoegd bij die van Economie. Er bleken niet veel objecten uit het thema Productie over te zijn, en die waren bij nader inzien ook niet gaaf meer. De thema's Verkeer en Techniek zijn samen genomen in een nieuw thema: Infrastructuur.

In de 1e tranche was er een thema Herdenking en Vrije Tijd. Aan de laatste is nu Cultuur toegevoegd. Cultuur zat in de eerste tranche verwerkt in die van Herdenking. Dit thema is nu scherper afgebakend. In thema Vrije tijd en Cultuur is geen goede representant van recreatiegebieden of pretparken geselecteerd. Het valt op dat er minder objecten binnen de thema's Economie en Onderdak zijn geselecteerd. Verzuiling (17 religieuze gebouwen) en Infrastructuur zijn opnieuw de grootste groep. Ook de thema's Herdenking en Vrije Tijd en Cultuur zijn in aantal toegenomen. Die verschillen zijn niet direct te verklaren, maar er is wel een duidelijk verschil in tijdsbeeld tussen de 1e en 2e tranche.

In de lijst zijn geen kenmerkende fenomenen en/of alledaagse bouwwerken, zoals een bushokje, diepvrieshuisje of telefooncel opgenomen. Hoewel deze 'buitengewoon gewone' objecten zeker een bijzonder verhaal vertellen, voldoen ze niet aan de gestelde criteria van topmonumenten. In de lijst ontbreken ook treffende voorbeelden van doorzon- of rijtjeswoningen, kruisgebouwen en warenhuizen e.d. De rijtjeswoningen en winkelpanden zijn wel vertegenwoordigd in de geselecteerde woonwijken in de dertig wederopbouwgebieden.

Het agrarisch erfgoed is, vanwege het ontbreken van toonaangevende objecten, niet geselecteerd in deze tranche, maar dit rurale erfgoed is wel herleidbaar naar de onderwerpen ruilverkaveling en ontginningen benoemd in de Wederopbouwgebieden (zoals benoemd in de rijksvisie Erfgoed en Ruimte), waaronder de Noordoostpolder.

Het onderwerp civiele verdediging is niet vertegenwoordigd en militair erfgoed staat met slechts met een object op de lijst. Het mag duidelijk zijn dat daarmee geen recht is gedaan aan relicten uit de Koude Oorlog tijdens de oplopende spanning tussen Oost en West. De geïnventariseerde kazernecomplexen waren te oud of te jong en niet gaaf meer. Wel zijn er soms (atoom)schuilkelders en kleine bunkers aanwezig aan of bij de gebouwen, zoals op station Almelo, in de kelder van het woonhuis in Maastricht of bij het sluizencomplex Hagestein. Op de Zuiderhof begraafplaats van Hilversum was zelfs een speciaal stuk grasveld gereserveerd voor de eventuele slachtoffers van een atoomoorlog. Achter dit soort plekken gaat een wereld schuil.

Ook zijn verschillende architectuurstromingen uit de wederopbouwperiode, zoals modernisme, traditionalisme, Bossche school of de *shake hands*-architectuur, in de selectie aanwezig. Verder is recht gedaan aan het oeuvre van circa 150 architecten. Jonge en vernieuwende architecten als Maaskant, Bakema, Van Eyck en Kraaijvanger springen er als coryfeeën uit. Ook de oude meesters als Friedhoff, Oud, Van den Broek en Van Ravesteyn zijn vertegenwoordigd. Extra aandacht is uitgegaan naar de relatie van het object met zijn omgeving en naar de (groen)aanleg. Het is meer dan een accentverschuiving. Het gaat in deze lijst om bijna tien groene eenheden of complexen, zoals begraafplaatsen, tuinen, parken, en om groen dat grenst aan de bebouwing van bijvoorbeeld woningen of kantoren.

Monumentale wandkunst is in de 2e tranche sterk vertegenwoordigd. Het heeft onmiskenbaar een toegevoegde waarde. Eigenlijk meer dan dat, want bij de keuze tussen een gebouw met en zonder kunst, kreeg die mét voorrang. Kunst is

nu weggehaald uit het thema Herdenking en meer in de richting van kunst & religie gegaan. Het gaat uitsluitend om kunst in relatie met het monument, veelal openbare gebouwen en onderwijsinstellingen. Dus dit keer geen afzonderlijke kunstobjecten.

Dat geldt ook voor de aandacht voor het materiaalgebruik en de afwerking, zoals speciale soorten marmer en natuursteen, zoals in de Amerikaanse ambassade, of een nieuw soort dakbedekking, zoals in het geval van het ANWB-hoofdkantoor. Deze aspecten zijn dan ook meegenomen in de architectonische waardering. Ten slotte is een evenwichtige regionale spreiding niet uit het oog verloren, al is het onvermijdelijk dat de (drie grote steden in de) Randstad met een veertigtal bouwwerken opnieuw overheerst. Het centrale uitgangspunt is een topselectie op basis van kwaliteit die uitgaat van een nationaal overzicht. Maar aangezien er in Noord-Nederland minder is gebouwd dan in West- en Zuid-Nederland, is het verklaarbaar dat er daar al meer objecten zijn geselecteerd. De grote steden zijn opnieuw goed vertegenwoordigd.

Proces

Door de tijdsdruk in de 1e tranche was er nauwelijks gelegenheid tot overleg met het erfgoedveld, gemeente of eigenaar tijdens het selectieproces. Dit proces van selecteren voor de periode '59-'65 is anders ingezet. Vanuit het streven naar een breder draagvlak en meer betrokkenheid heeft de RCE in februari 2012 aan gemeentes, provinciale steunpunten en monumentencommissies gevraagd suggesties in te dienen als aanvulling op de inventarisatielijst van circa 700 objecten. Deze gros- of ijklijst was eerder op basis van archiefonderzoek, beperkte veldwerk en deskundige voorselectie door de RCE samengesteld. Vervolgens vroegen we begin 2012 tijdens een bijeenkomst³ in de Neudeflat (1961) in Utrecht aan monumentenorganisaties, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg, Federatie Grote Gemeentes, Federatie Instandhouding Monumenten, Steunpunten, Gelders Genootschap, Nederlandse Tuinenstichting, Stichting in Arcadië, Protestantse Kerk Nederland, Bond Heemschut en Cuypersgenootschap om aanvullingen te geven op de preselectie van circa 140 bouwwerken. Deze bottom up-benadering leidde tot veel positieve reacties uit het veld. Een groot aantal nieuwe objecten werd voorgedragen, door de Rijksdienst op waarde geschat en daarvan is uiteindelijk een aantal toegevoegd aan de lijst. Verder werd in oktober 2012 een groep van twaalf externe experts⁴, afkomstig uit het erfgoedveld en van universiteiten en onderzoeksbureaus uitgenodigd voor een expertmeeting in het gebouw van het voormalige ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselkwaliteit (1962), nu

³ Aanwezig: Leo Dubbelaar (Cuypersgenootschap), Norman Vervat (Cuypersgenootschap), Mathijs Witte (Heemschut), Henk Jansen (gemeente Utrecht en FGM), Alice Gut (FGM), Conny van Nes (IPO/FGM), Gerard Koster (VNG) en Martin van Bleek (Gelders Genootschap).

⁴ Lijst aanwezige externe experts 24 oktober 2012: Tim Bakker, Koos Bosma (VU), Bernard Colenbrander (TU Eindhoven), Roger Crols (Gelders Genootschap), Johanna van Doorn (bureau SteenhuisMeurs), Leo Dubbelaar (Cuypersgenootschap), Wijnand Galema, Leon van Meijel, Jeroen Schilt (BMA), Ronald Stenvert (BBA), Norman Vervat (Cuypersgenootschap), Lara Voerman (bureau SteenhuisMeurs) en Mathijs Witte (Heemschut).

Economische Zaken, in Den Haag. In een open sfeer is van gedachten gewisseld over de voorlopige selectielijst.

Tot slot. Voor de categorie universitaire terreinen is een apart traject op bestuursniveau opgestart. Campussen zijn vaak gebouwd vanuit een consistent en consequent doorgevoerde visie op de functionele, stedenbouwkundige en architectonische opgezet. Daarbij gaat het om meer dan een verzameling gebouwen. Naast hun cultuurhistorische betekenis hebben zij ook bijgedragen aan de status en de emancipatie van de stad als centrum voor kennis en technologie. De campus is een afspiegeling van het veranderend overheidsbeleid. Binnen de planmatige opzet bevatten de universiteitscomplexen veel architectonisch hoogwaardige gebouwen. Het is ondoenlijk en ook niet wenselijk ze allemaal te selecteren als topmonument, maar ze verdienen wel aandacht en een respectvolle omgang. Daarom is gekozen voor een integrale aanpak van vier universiteitscomplexen, die voor een groot deel vanaf 1959 zijn gerealiseerd, te weten de Technische Universiteiten van Delft, Enschede en Eindhoven, en de universiteit (voormalige Hogeschool) van Tilburg. Elk complex met zijn eigen bijzondere ontstaansgeschiedenis. Deze aanpak wordt nader uitgewerkt met betrokken universiteiten en gemeenten.

Advies van de Raad voor Cultuur

Op 4 juli 2013 heeft de Raad voor Cultuur advies uitgebracht over een concept van het voorliggende Beschermingsprogramma met daarin een selectievoorstel van 89 bouwwerken uit de wederopbouwperiode 1959-1965.

De Raad kan in grote lijnen instemmen met het Beschermingsprogramma. In de periode van 1959-1965 zijn veel bijzondere gebouwen en objecten van hoge kwaliteit tot stand gekomen en de Raad is positief over het voorstel een aantal hiervan op de rijkslijst te plaatsen.

Wel heeft de Raad een aantal aanbevelingen én de Raad ziet deze voordracht als een begin van een bredere aanwijzing van gebieden en gebouwen. De aanbevelingen van de Raad hebben betrekking op (het ontbreken van) een samenhangende visie, de gehanteerde selectiemethodiek (waardoor bijvoorbeeld geen aandacht is voor alledaagse objecten) en de toepassing van de begrippen gaafheid en zeldzaamheid. Het volledige advies is te raadplegen op de site van de Raad (www.cultuur.nl).

Reactie op het advies van de Raad voor Cultuur

Het advies van de Raad is geen aanleiding om de selectie van 89 monumenten te heroverwegen. Wel is er aanleiding om de beschrijvingen van verschillende monumenten aan te vullen en te concretiseren. Daarbij is acht geslagen op de opmerkingen van de Raad met betrekking tot de criteria van gaafheid en zeldzaamheid.

Gelet op het vigerende beleid Modernisering Monumentenzorg (beleidsbrief Momo, 2009) wordt niet meegegaan in de wens van de Raad om dit

Beschermingsprogramma een opmaat te laten zijn voor een breder aanwijzingsprogramma. Het beleid gaat uit van beperkte toplijsten, hetgeen nader is geconcretiseerd in opeenvolgende beleidsregels voor de aanwijzing van beschermde rijksmonumenten. Met de voorliggende selectie is aan deze kaders invulling gegeven.

Het oordeel van de Raad over de lijst van topmonumenten moet dan ook in dit bredere beleidsmatige kader worden geplaatst. Het beleid is er op gericht om bescherming en duurzame ontwikkeling van het erfgoed vooral decentraal via de ruimtelijke ordening te laten plaatsvinden. Daarvoor is wetgeving en het nodige instrumentarium ontwikkeld. Ook de nieuwe Omgevingswet kent dit uitgangspunt. Daarnaast geeft het Rijk extra impulsen via de Visie Erfgoed en Ruimte (VER), onder andere via de zogenaamde 30 wederopbouwgebieden en -wijken. In deze visie op de monumentenzorg is het passend om tegenover de intensivering in de ruimtelijke ordening een beperkte ambitie te plaatsen bij de toepassing van de (sectorale) aanwijzingsbevoegdheid.

Voor wat betreft de selectiemethodiek bepleit de Raad een meeromvattende benadering dan thans is toegepast door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het pleidooi van de Raad om een alomvattende inventarisatie (decentraal) uit te voeren is echter teveel gevraagd. Die methode is eerder toegepast bij de selectie van monumenten uit de periode 1850-1940 en heeft uiteindelijk geleid tot de aanwijzing van ongeveer 10.000 rijksmonumenten. De toepassing van een dergelijke methode is zeer kostbaar en past niet bij de huidige, beperkte ambitie van een honderdtal monumenten.

De Raad constateert een onevenwichtigheid in de lijst qua categorieën van monumenten. Het is evenwel de vraag of een andere selectiemethode deze lacunes zou hebben opgelost. Ook na zeer actief zoeken en extern bevragen is de Rijksdienst er niet in geslaagd om bijvoorbeeld een gave 'topboerderij' uit de jaren 1959-1965 te vinden die voor selectie in aanmerking zou komen. Wel wordt nadrukkelijk de mogelijkheid opengehouden dat in de toekomst 'ontdekkingen' worden gedaan die voor bescherming in aanmerking komen. De mogelijkheid bestaat om deze alsnog (ambtshalve) aan te wijzen tot rijksmonument. In dit verband noem ik ook het Molukse kerkje uit Appingedam dat op voordracht van de Stichting Oude Groninger Kerken alsnog aan de selectielijst is toegevoegd.

De stelling van de Raad dat de alledaagse architectuur een grote symbolische betekenis heeft voor het tijdperk van de wederopbouw snijdt zeker hout. Het is een discussie waard om dit soort erfgoed (bushokjes, telefooncellen, weegbruggen etc.) te behouden. In dit licht is de recente oproep van Bond Heemschut opportuun om dergelijke alledaagse objecten bij hen aan te melden. Ik zou het toejuichen als dergelijk erfgoed in het erfgoedbeleid van gemeenten een plek krijgt.

De Raad voor Cultuur stelde dat de gaafheid en zeldzaamheid van de voorgedragen monumenten niet in alle gevallen voldoende is aangetoond. Het advies van de Raad is mede aanleiding om hier bij de beschrijving van de monumenten

aandacht aan te besteden. Overigens zijn deze begrippen niet de enige criteria die worden gehanteerd. Een gebouw kan een belangrijke symbolische waarde hebben en kwalitatief zorgvuldig zijn getransformeerd, waardoor het toch kan worden geselecteerd. Een voorbeeld hiervan is de W-hal van de universiteitscampus van Eindhoven.

Toevoeging Molukse kerk

Inmiddels is besloten om de Molukse kerk Eben Haëzer (1960) in Appingedam als 90ste bouwwerk toe te voegen aan het Beschermingsprogramma. Het aanvraagverzoek van de Stichting Oude Groninger Kerken en de Kerkvoogdijraad van de Molukse Kerken wordt daarmee gehonoreerd. De kerk, ontworpen door architect Martini, is niet zozeer uitverkoren vanwege de architectonische kwaliteiten. Belangrijker is dat de kerk een essentieel toonbeeld is van de cultuur- en sociaalhistorische ontwikkelingen van de wederopbouwperiode in Nederland. Bovendien sluit de kerk naadloos aan op het grotere verhaal over de dekolonisatie van Indonesië.

Appingedam was de eerste gemeente waar speciaal voor Molukkers een woonwijk werd gebouwd. De markante kerk herinnert aan de bewogen geschiedenis van de Molukse gemeenschap en staat symbool voor de bijzondere omstandigheden waarin deze bevolkingsgroep verkeerde: aan de ene kant gericht op terugkeer naar het vaderland met als ideaal de vorming van de Republiek der Zuid-Molukken (RMS), aan de andere kant al licht geworteld in Nederlandse bodem met de beschikking over een eigen kerkgebouw, pal naast de woonwijk.

P.S.

De overzichten van de bouwwerken per provincie en per thema, en de uitgebreide objectbeschrijvingen zijn raadpleegbaar op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Colofon

Opdrachtgever

Leonard de Wit

Projectleider

Ben de Vries

Leden selectiewerkgroep RCE

Iris Contant, Gerhard Eshuis (secretaris), Mariël Kok, Hilde van Meeteren, Jon van Rooijen, Michiel Verweij, Ben de Vries (voorzitter), Eva Wijdeveld, Kiki Zagt

Leden klankbordgroep RCE

Anita Blom, Marije de Heer Kloots-de Korte, Dorothee Koper-Mosterd, Marieke Kuipers, Peter Nijhof, Tjeu Otten, Alie van Veenendaal, Simone Vermaat

en verder met medewerking van:

Dorien Berkelmans, Ria Bos, Annemiek de Bruijn, Elly Dijkstra-van Gelder, Taco Hermans, Karina de Jong, Eloy Koldewey, Natascha Lensvelt, Albert Reinstra, Silvia Ristjouw, Kris Roderburg, Nelly Schreuders, Harrie Schuit, Rudi van Straten, Peter Timmer, Judith Toebast, Hendrik Jan Tolboom

Tekst inleiding: Marieke Kuipers

Tekst toelichting: Ben de Vries

Redactie: Gerhard Eshuis, Jarno Pors

Eindredactie: Ben de Vries

Productieleider: Jarno Pors

Opmaak en productie: uNiek-Design, Almere

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort

033 – 421 7 421 | fax 033 – 421 7 799

info@cultureelerfgoed.nl

www.cultureelerfgoed.nl

september 2013